

Foto Deník / Libor Želinský

„Je to širší příběh...“

Rozhovor s historikem Adrianem von Arburg o změně pohledu na vysídlení Němců z českých zemí, o peripetiích při přípravě dosud nejjednodušší edice k tomuto tématu i o tom, jakou výhodou může být švýcarský původ při zkoumání dějin střední Evropy

bádat v archivech k tomuto tématu již v polovině osmdesátých let, když psal – doslova do šuplíku – svou velkou monografii o odsunu Němců z Československa. Tato práce vyšla knižně v roce 1991... Tomáš Staněk svoji orientaci na základní výzkum neopustil a vydal mezitím několik dalších stěžejních monografií. Mohl proto využít pro naši edici svou rozsáhlou sbírku kopií, které si postupně vytvořil.

Nápad vypracovat spolehlivou dokumentaci k tématu, která bude v ideálním případě použitelná i za pár desítek let, byl také vyvolán vícesvazkovou polsko-německou edicí, která vyšla na konci devadesátých let, a to dvojjazyčně, z podnětu Włodzimierza Borodziejce a Hanse Lemberga. To nás inspirovalo, ačkoliv jsme od začátku věděli, že některé zásadní věci chceme dělat jinak.

Já jsem se s Tomášem Staňkem poprvé sešel koncem roku 2002 a během našeho setkání vyplynulo, že si osobně sedíme a navzájem se respektujeme. A tak jsme se shodli, že bychom se mohli vrhnout na takové dílo. Samozřejmě jsme ale byli dost naivní, a ačkoliv jsme tušili – především Tomáš –, že to bude úkol opravdu náročný, nedokázali jsme si zcela představit, co to všechno obnáší. Protože dělat vědecky podloženou edici je nerosovatelně těžší než psát monografii – což většinou ví jen ten, kdo se do nějaké edice někdy pustil. Takže jsme to tehdy, řekl bych, hodně podcenili, a to i z jiných než jen pracovních hle-

disek, především vzhledem k atraktivitě tématu a různým partikulárním zájmům v oblasti vědecké politiky, ale i v širší společnosti...

Edice tohoto charakteru si přímo říká o institucionálním zaštitění či grantovou podporu.

Tady se dostávám ke zkušenostem, které pro nás byly docela bolestivé... Původně šlo o soukromou iniciativu. Přizvali jsme kolegu z Brna, Tomáše Dvořáka, kolegu z Ameriky, Davida Gerlacha, a jednoho historika z Prahy, Jaroslava Kučeru. Brzy jsme vytvořili i písemný koncept s již přesnými představami o tom, jak by dílo mohlo vypadat a jak jej zrealizovat. Jenže vědecké struktury si nevědí moc rady s tím, když iniciativa k takovému projektu přijde „zdola“, tedy z řad badatelů... O naší iniciativě se dozvěděla česko-německá komise historiků, která se v březnu 2003 sešla na konferenci na Slovensku, kde se rozhodovalo o realizaci tohoto projektu. Zájem komise nás na jedné straně potěšil, na druhé straně nás poněkud překvapilo, že z iniciátorů projektu nebyl na zasedání komise nikdo pozván.

Jeden z návrhů komise zněl, aby edice vznikla pod jejím vedením, což našťastí bylo jednoznačně zamítnuto. Komise se ale usnesla na tom, že náš tým bude spolupracovat s jejím členem profesorem Detlefem Brandesem, kterého designovala jako vedoucího projektu. Musím zopakovat, že se jednalo o rozhodnutí o nás bez

Kdy a jak se zrodil nápad vytvořit edici dokumentů k problematice vysídlení Němců?

To, že takové dílo v případě Československa dlouhodobě chybělo – ačkoliv jde o tematiku, která je pro pochopení moderních dějin určitě ne zcela marginální –, bylo už delší dobu zřejmé. Z této obecné potřeby jsme vycházeli a pokusili se sestavit tým. Převážně se jednalo a jedná o mladší historiky, kteří zhruba od konce devadesátých let sledovali různé aspekty tematiky v jejím celostátním rámci a pracovali s prameny, které dosud téměř nebyly zohledněny. Nám mladším bylo jasné, že jdeme ve stopách jednoho staršího a mnohem zkušenějšího kolegy. Tím myslím opavského historika Tomáše Staňka, který začal

nás. A to byl přesně ten okamžik, kdy jsme se dostali do vleku velké vědecké politiky... Pragmatismus nám vešel vydat se cestou této spolupráce, nicméně způsob, jak k ní došlo, se na následném řešení projektu podepsal. Atmosféra nebyla nikdy příliš vřelá. A také přístup k vlastní editorské práci byl rozdílný: pokud jste se nikdy nevěnoval odborně poválečnému odsunu, ale jen jeho genezi, je to zcela odlišná látka, jiní aktéři, setkáte se s mnohem širším spektrem dochovaných pramenů apod. Je třeba si také uvědomit, že realizace odsunu, to jsou vlastně sociální dějiny, tedy procesy, které mají reálné dopady na několik milionů lidí... To vše musíte nějak podchytit. Nejde to srovnávat například s dějinami diplomacie, kde je většinou přehledný počet aktérů a materiálů. Ve skutečnosti je výběr dokumentů velice citlivý a komplexní úkol, cítíte-li se zavázán obsahově vyváženosti a maximální reprezentativnosti zdokumentovaných jevů. Naivní byla ale i představa, že nám stačí pouze tříletý grant. Protože naše práce se samozřejmě neomezila jen na sestavování pramenů a psaní doprovodných textů, je třeba k tomu připočíst i několikaleté řešerše ve více než šedesáti českých archivech... První česko-německo-helvétský tým se rozpadl po dvou letech...

V práci se ale evidentně podařilo pokračovat.

Poté byl projekt chvilku bez formálního vedení, i když práce na české straně pokračovaly dál. Prostředky od sponzorů ale byly podmíněné tím, aby nás zástupci nějaká německá vědecká instituce. Jako záchránce v nouzi se nejprve ukázalo mnichovské Collegium Carolinum, tedy ústav, o jehož vědeckém renomé nebylo pochyb. O to více jsme však tady na české straně, kde se projekt celou dobu ve skutečnosti řešil, byli časem překvapeni, že nový šéf projektu chápe vedení spíše formálně. Vzhledem k tomuto zanedbávání řídicích povinností, jež korunoval pokus sklídit slávu za cizí dílo, jsme neměli jinou možnost než na spolupráci i s touto institucí, jejichž ostatních spolupracovníků si nadále vážíme, koncem roku 2009 dále nereflektovat.

Hned dvakrát vám to s německými partnery nevyšlo. To vypadá téměř jako „národnostní střet“...

Kdepak. Věřte mi, že nějaké národnostně či nacionálně podbarvené difERENCE v tomto projektu nikdy žádnou roli nehrály. Ale měli jsme co dělat s řešením situací, kdy je tady jen jediný šéf, který ostatní může vyhodit z týmu *de facto* přes noc i bez zdůvodnění, který ale zároveň sleduje své vlastní zájmy, jež pochopitelně nemusejí být totožné se zájmy odbornými, které jsme se snažili hájit my... Ten problém ale nesouvisí s tím, jestli je někdo Němec, Čech nebo co já vím. Každého, kdo si myslí, že jsme se chtěli s někým hádat „jen tak pro radost“, bych se rád zeptal, jak by on konkrétně řešil ten nastalý malér – a to z pozice podřízeného, který může být i třeba nevyplacením honorářů za odvedenou práci vydírán sociálně, což se u nás skutečně stalo. Občas je v životě třeba za jistý cíl bojovat, i když tím hodně riskujete. My tomu ve Švýcarsku říkáme „občanská kuráž“.

Jak jste to tedy řešili?

Na přechodnou dobu jsme se – s prominutím – vykašlali na vědeckou politiku a zaběhané oficiální struktury. Naše zkušenosti s nimi byly příliš špatné, v našem případě bohužel selhaly, což je dáno hlavně tím, že v nich nefungují nutné kontrolní mechanismy. Osamostatnili jsme se – všichni tehdejší pracovníci projektu na české straně, bez jediné výjimky a v plné svornosti. Ta svoboda ale také znamenala, že kromě badatelské práce jsme museli zajistit i finanční prostředky sami. Ten hlavní cíl přitom zněl úplně jasně: co nejdříve vydat první svazky. Ty už byly námi částečně delší dobu připravené, dílčí rukopisy ležely v Mnichově zbytečně dlouho ladem. Takže jsme začali celý projekt – včetně nákladů na sazbu, grafiku, tisk a různé licence – financovat přechodně z úplně vlastních zdrojů, rovněž za pomoci našich rodin. Ta investice vyšla nakonec na zhruba pětadvacet tisíc eur. To sice na první pohled vypadá šíleně, ale na druhou stranu nám to dalo potřebnou nezávislost. Věděli jsme: když to nikdy nevjde, tak výsledky naší práce přijdou navždy nazmar, a navíc to bude vypadat tak, jako bychom během těch let zaháleli.

Jak jste nakonec našli nakladatele?

Teprve v září 2010 jsme se obrátili na pana Zdeňka Susu, který má malé rodinné nakladatelství. On sám se an-

gažuje v této otázce a v česko-německých kruzích už dlouhodobě. Během jediného dne jsme se dohodli v podstatě na všem. Tak na konci roku 2010 spatřily světlo světa první dva svazky, letos v dubnu třetí, mapující klíčovou dobu prvního půlroku od konce druhé světové války. Začali jsme s dost skromným nákladem – pět set výtisků každého svazku. Docela nás překvapil zvláště úspěch prvního, tedy vstupního dílu. Tento „oranžový“ svazek neobsahuje žádné archivní prameny, ale skládá se ze dvou částí. První shrnuje takzvané *Vorgeschichte* odsunu, tedy událostí od 19. století až do jara 1945, samozřejmě se zvláštním zřetelem na období Mnichova a druhé světové války, druhá část je metodologická. Tento úvodní svazek je momentálně nejprodávanější, právě byl objednan první dotisk [rozhovor se uskutečnil v květnu 2011; mezitím se vyprodaly i ostatní dva svazky v prvním nákladu a počítá se s jejich dotiskem; pozn. red.]. A nemohu si odpustit poznámku, že zrovna tento díl nám v Mnichově kdysi nechťeli vydat.

Máte představu, kdo si kupuje vaši edici?

To víme pouze z té části objednávek, které přijdou přímo do nakladatelství – a z toho vyplývá, že těch institucí bylo zpočátku sice hodně, ale mezitím už převážili jednotlivci, tedy soukromé osoby. S takovým zájmem

Adrian von ARBURG (nar. 1974) je švýcarský historik, který dlouhodobě působí v České republice. Narodil se v předalpské části kantonu Luzern, po maturitě (1995) se přestěhoval do české metropole. Následně začal studovat historii, politologii a kombinaci oborů se zaměřením na balkánské země – nejdříve v Bernu, pak čtyři roky ve Vídni. Po ukončení magisterského studia (2001) se opět vrátil do Česka a absolvoval postgraduální studium na Fakultě sociálních věd UK v Praze – jeho doktorská práce se věnuje proměně státní politiky vůči německým obyvatelům v období 1945 až 1953. Od roku 2007 žije a působí v Brně. Je autorem několika desítek vědeckých studií, článků a dvou monografií k novému osídlení českého pohraničí po roce 1945 a k postavení německy hovořícího obyvatelstva v poválečném Československu: spolu s T. Dvořákem a D. Kovaříkem (eds.), *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945: Stav bádání – Prameny – Metody – Perspektivy*, Brno 2010; *Die Besiedlung der Grenzgebiete der böhmischen Länder 1945–1950: Forschungsstand, ausgewählte Probleme und Arbeitsbibliographie*, München 2001). Jeho práce byla letos odměněna Klubem přátel česko-německého porozumění udělením ocenění *Zlaté srdce pro Evropu* – viz fotografie.

u „nehistoriků“ jsme vlastně vůbec nepočítali. Jsme tedy rádi, že se naše koncepce osvědčila. Na jedné straně sice připravujeme vědecké dílo, které má splnit dané přísné požadavky, ale na straně druhé chceme čtenáři nabídnout dokumentaci v pravém slova smyslu – tedy nejen sbírku více než tří tisíc archivních pramenů, dosud převážně nevydaných a často zcela neznámých, ale také shrnutí látky jednotlivých svazků, což jsou editory sepsané přehledné texty v délce až dvou set stran, vlastně malé monografie. Ze stejného důvodu je součástí všech knih i obrazový doprovod.

Při přípravě edice jste prozkoumali na šedesát archivů. Které nejvíce?

Primárně chceme zmapovat to, co bylo v tehdejší době nejtypičtější – nehledáme tedy senzace, ale každodennost. Aby badatel získal představu, co je v celostátním rámci reprezentativní, existuje jen jedno řešení: musí projít co nejvíce dochovaných materiálů od co největšího množství různých původců. Proto jsme si vybrali archivy na všech stupních. Nejdůležitější byl pochopitelně Národní archiv, pak ale také příhraniční okresní archivy. Pracovali jsme samozřejmě i v některých městských a rovněž i v těch relevantních oblastních a speciálních archívech. Souhrnně lze říci, že publikované dokumenty mají asi ze šedesáti procent celorepublikovou relevanci, to znamená, že většinou pocházejí z centrálních archivů v Praze nebo Brně. Stratifikace na jednotlivé úrovně byla velmi důležitá. Materiály z regionálních archivů nám lépe umožnily ilustrovat situaci konkrétních jed-

notlivců. Nechtěli jsme zpřístupňovat jen normy, jaké to mělo být, ale také – a hlavně – ukázat, jak to které opatření na konkrétních místech bylo skutečně realizováno, pokud vůbec. Zde se setkávají právní, respektive správní dějiny s těmi sociálními. Dokumentujeme samozřejmě také vznik těchto norem, jaké diskuze doprovázely jejich vypracování, jaká alternativní řešení si představovali někteří aktéři v rozhodovacích centrech.

Když srovnáte bádání o poválečném vývoji v Česku a v okolních státech, jak z toho to české podle vás vychází?

Ani dobře, ani špatně. Poláci s tím začali na široké bázi již začátkem šedesátých let. V Československu o něco později, ani dřív to nebylo úplně tabu, ale systematictější výzkum začal později než třeba právě v Polsku. Na české straně především dlouhodobě chybělo vytěžování dokumentů z činnosti ústředních státních orgánů. Zvláště na tomto poli před námi stály obrovské úkoly, doslova haldy dokumentů, kterými se až do konce 20. století většinou vůbec nikdo nepropracoval. Jen málo historiků zkoumá toto téma z celostátní perspektivy. Ale teprve když znáte ústřední kontext, můžete vlastně správně posoudit, co se v politice okresních či místních orgánů zakládalo na jejich vlastní iniciativě a kde jen poslušně převzaly direktivy shora...

Potěšilo by nás, kdyby se na tom pomalu začalo něco měnit, a to i díky využívání naší edice. A zde bych chtěl říct, že v žádném případě nepovažujeme svoji dokumentaci za nějaké

poslední slovo – naopak, může maximálně být inspirujícím začátkem, východiskem nové etapy bádání. Protože možností na další prohloubení stavu poznání je ještě mnoho! Jednak i po nás zbývá ještě spousta nevytěženého materiálu a jednak budoucí generace budou klást jiné otázky, budou na téma nahlížet s jiným teoretickým přístupem. Už my jsme se chtěli osvobodit od některých zaběhaných interpretačních šablon – především od dvou: od chápání násilného konce mezi Němci a Čechy v tradicích takzvaného národnostního sporu, *Volkstumskampfu*. A dále, od dominance tématu odsunu nad jinými migračními a sociálními procesy, které probíhají v českém pohraničí po roce 1945 paralelně a nebyly pro další utváření tohoto území až do další současnosti méně relevantní.

A co orální historie a osobní svědectví?

Pokud zůstaneme u naší tematiky, tak zde vidím obrovský dluh české historiografie – ovšem dluh, který bude už jen těžko napravitelný, protože přímých pamětníků je prostě čím dál tím méně. Chybějí dostatečná biografická svědectví o poměrech v nově osídlených oblastech, která nepocházejí od odsunutých Němců, ale od všech jiných původních či nových obyvatel. Existuje sice několik tisíc zpráv sbíraných od konce čtyřicátých do konce padesátých let v Německu – pár knížek z tohoto materiálu v Německu vzniklo, jejich výběr ale nebyl vždy dostatečně vyvážený. Většina těchto svědectví je dnes uložena v pobožce Bundesarchivu v Bayreu-

thu v rámci takzvané *Ostdokumentation*, tedy jen pár desítek kilometrů od českých hranic. Nicméně se tento materiál málokdy využívá pro konfrontování s českými prameny – nedávno mi tamější archivář řekl, že zatím měli jen asi dva návštěvníky z Česka.

Na německé straně máme stejný problém, ale obráceně: je sice důkladně zpracovaná integrace vysídlených Němců, ale dosud se tam nikdo komplexně nezabýval vlastním průběhem vysídlení na základě českých pramenů. Takže snad až vyjde tato edice i v němčině, pak to třeba bude pro německou stranu impuls, že je tady ještě možné leccos objevit. Navíc je to blízko – i kdyby historici jeli „jen“ do archivu v Chebu, v Tachově, v Ústí nad Labem, budou mít přístup k zajímavým materiálům – troufám si říct – k jedné z největších „revolucí“ ve střední Evropě, k největší změně struktury od třicetileté války, která zasáhla celou jednu třetinu dnešního území České republiky.

Mluvil jste o německém vydání edice. Kdy vyjde?

To, že by toto dílo mělo vyjít i v německém překladu, s tím jsme počítali od počátku. I když originální české vydání ještě pár let nebude dokončeno, mohlo by se s přípravou prvních německých svazků začít vlastně hned. O zájmu a relevanci látky v Německu a Rakousku nepochybují – a potvrdily to i naše četné rozhovory v obou zemích s vysídlení a jejich potomky... Navíc vydání edice mělo letos i v německých a dalších zahraničních médiích příznivý ohlas. Ohlásili se nám také už první partneři – mohu jmenovat například Rakouskou akademii věd, v Německu nás zvlášť účinně podporuje například Ackermann-Gemeinde. První „sondáž“ u německých a rakouských sousedů ukázaly, že se zde rýsuje jednoduchý konsensus ve smyslu „Ano, chceme dokumentovat a zpřístupnit dochované primární prameny“. A to napříč politickým spektrem...

Na získání dostatečné finanční podpory pro německé vydání ještě pracujeme, ale zdá se, že na penězích to netroskotá. To by někdy, za pár desetiletí, taky bylo těžce vysvětlitelné. Říkám zcela otevřeně, že bez politické podpory, tedy prostředků z veřejných rozpočtů, to nepůjde. Hlavní překážka pro německé vydání leží kupodivu

zcela jinde. Registrujeme snahy bývalého takzvaného vedení projektu, aby se vydání zablokovalo. Nárokuje si mimo jiné autorská práva na toto dílo, což je zcela absurdní požadavek už jenom vzhledem k jasnému znění autorského zákona... A tak jsme zase zpátky u vědecké politiky, kde tak často jde o úplně jiné věci než o nepředpojaté zpracování dějin...

Zmiňoval jste, že je třeba pro vydání edice v Německu mít politickou podporu. Cítíte, že odsun je stále politicky aktuální téma?

Určitě. S tím také souvisí terminologie. My v edici používáme termín „vysídlení“, což si myslíme, že je jistý kompromis mezi pojmy „odsun“ a „vyhnání“. Navíc je to termín věcný a v češtině i němčině říká, že se jedná o proces nedobrovolný. Ano, v této otázce jsme měli trochu ambice snažit se o jisté zprostředkování. Ale pokud jsme hovořili o politice, z hlediska širší společnosti nám jde o to, rozšířit hlavně pohledy na tuto problematiku. Chceme upozornit na to, že to, co se dělo v pohraničí po druhé světové válce, je širší příběh. Zde v Česku jde o posílení vědomí, co to vlastně znamenalo pro vysídlené Němce – o tom se toho pořád dost neví. Současně se ale z německé strany také příliš nereflektuje situace novoosídlenců – vysídlení vidí jen ten svůj krušný osud, konec, tečka. Tyto zúžené pohledy chceme rozšířit, nás zajímají všichni obyvatelé pohraničí. Proto je náš přístup jiný než ten, který zvolili Poláci a Němci v již zmíněné dokumentaci před patnácti lety. Přistupujeme k problematice teritoriálně, a nikoliv etnicky, což je podle nás zcela krucifiální věc. Etnické filtrování tématu je přístupem 19. století – tedy přístupem, který už je delší dobu *passé*, a měli bychom ho proto konečně i v historiografii překonat.

Asi nelze pominout, že jste Švýcar. Je to v souvislosti s problematikou, které se odborně věnujete, výhoda?

Víte, já jen čekám, že se jednou objeví třeba nějaký Australan či obyvatel ostrova Fidži, který se bude systematicky zabývat českými dějinami. Každý má právo zabývat se čímkoliv. Neexistuje větší nebo menší právo zabývat se nějakou problematikou. Pokud pocházíte z jiného prostředí, je to šance, máte odstup, nejste kontaminován

nacionalismy. Na druhé straně ale stojíte před obrovskou výzvou. Obzvlášť co se týče reálií musíte hodně dohánět. Musíte hodně naslouchat a studovat, teprve potom můžete s tím odstupem, který vám byl darován, do diskuze vstupovat, vytvářet teze.

To, že pocházím konkrétně ze Švýcarska, má na můj pohled určitě dost zásadní vliv. Protože u nás neznáme žádné národnosti, lišíme se jen jazykem. Přesto jsme všichni rovnocenní občané stejného národa – politické *nation* Helvétanů. Ale ve střední a východní Evropě máme od zhruba poloviny 19. století zcela jinou situaci. Vztahy mezi lidmi, ale postupně i mezi právě vládnoucí státní mocí a občany byly silně kontaminovány etnickým nacionalismem. To kmenové myšlení, ač ještě nikdo nedokázal přesně definovat, kdo k danému národu vlastně má patřit a na základě jakých kritérií, je strašně těžkým dědictvím.

Rozhovor připravila
Iveta COUFALOVÁ

■ Edice *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů* (zkrácený název edice VNPČ) je plánována jako šest dílů v osmi svazcích:

I. Češi a Němci do roku 1945. Úvod k edici; II.1 Duben – srpen/září 1945: „Divoký odsun“ a počátky osídlování; II.2 Srpen/září – prosinec 1945: Příprava organizovaného odsunu a postup osídlování; II.3 Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování; III. 1946: Rok transferu; IV. 1947–1951: Závěrečná etapa migrací a nová realita pohraničí; V. Výsledky migrací. Situace menšin. Kulturně společenské poměry; VI. Soudobý tisk 1945–1951.

Jedná se o zásadní ediční počín k poválečným českým dějinám. Dokumentace zachycuje osudy *všech* skupin obyvatel (nejen Čechů a Němců) žijících v českém pohraničí v letech 1945–1951. Edice zpřístupňuje více než 3000 archivních dokumentů a přibližně 1000 článků ze soudobého tisku.

Ediční svazky vycházejí s multimediálním doprovodem na CD-ROM s počítačovou aplikací, jež zpřístupňuje celý obsah tištěných svazků spolu s dalšími dokumenty, které v tištěné verzi nejsou. Počítačový program dále obsahuje mapy, dobové fotografie či statistické přehledy. Uživatel může v textech vyhledávat vše, co potřebuje, pomocí fulltextů a rejstříků, poznámkový blok mu umožňuje vytvoření vlastních komentářů k dokumentům. Aplikace je stále vylepšována, její aktualizace lze bezplatně stáhnout z webových stránek (www.vnppcz.cz).